

Goed gespot? Ethische vragen bij observatietechnieken

Spottingtechnologieën en -technieken worden steeds vaker ingezet om afwijkend gedrag te ontdekken. Dit artikel laat zien dat hierbij verschillende ethische vragen spelen. Zo kan er door het gebruik van technologieën ‘discrimination by design’ ontstaan. Bovendien heeft afwijkend gedrag volgens de sociologie een rol te spelen in onze maatschappij. Export van spottingtechnologieën naar landen met een meer restrictief regime kan soms leiden tot het verergeren van mensenrechtenschendingen. Een vraag is ook wat een passende reactie is op het ontdekken van afwijkend gedrag. Tot slot, leidt eventuele registratie van afwijkend gedrag tot verschillende problemen.

Anke van Gorp

In het veiligheidsveld worden verschillende observatietechnieken gebruikt: van getrainde mensen die observeren tot cameratoezicht met al of niet automatische beeldverwerking of het waarnemen van geluidsniveaus. Ook op internet worden er allerlei technieken gebruikt zoals cookies om gedrag van mensen te observeren. Dit wordt veel gebruikt om potentiële klanten te identificeren maar ook om cybercriminaliteit, spionage of terrorisme te voorkomen (Zuiderveen Borghesius, 2014). Op dit zogenoemde behavioral profiling op internet wordt hier verdernietingegaan, hier gaat het om observatietechnieken in publieke en private ruimtes.

Een observatietechniek die het observeren en toezichthouden door mensen op gedrag zou moeten verbeteren, is het zogenoemde spotten van afwijkend gedrag. Afwijkend gedrag kan op verschillende manieren gedefinieerd worden, bijvoorbeeld als gedrag dat in een bepaalde context afwijkt van gedrag van de meerderheid van mensen in die context. Dit is een zeer ruime definitie en bij spotten wordt afwijkend gedrag wel als volgt gedefinieerd: ‘gedrag van personen met kwade bedoelingen dat vooraf gaat en gerelateerd is aan criminele of terroristische activiteiten’ (Van der Kleij et al., 2015). Voor spotten bestaan verschillende trainingen, onder andere van de politie, maar ook van private organisaties als Search Detect React-trainingen (Cohen, 2015). Deze trainingen claimen dat door mensen op te leiden in het opmerken van afwijkend gedrag, toezichthouden effectiever zou worden. Dit zou criminaliteit en zelfs terroristische aanvallen kunnen stoppen voordat deze zich ontploegen op een wijze waarbij ook nog eens etnisch

profilieren voorkomen wordt (Cohen, 2015). Etnisch profileren is het gebruiken van uiterlijke kenmerken van etniciteit of geloof om te beslissen wie er in de gaten gehouden moet worden; dit is discriminerend en mag niet. In de VS wordt de politie, naar aanleiding van een groot aantal incidenten waarbij een gekleurde man is omgekomen door politiegeweld, beschuldigd van etnisch profileren. In Nederland is er discussie of de politie bij bijvoorbeeld het vragen naar identificatie aan etnische profilering doet (Van der Woude & Van der Leun, 2013). Spotten van afwijkend gedrag zou etnisch profileren tegengaan, omdat er naar gedrag en niet naar etniciteit wordt gekeken (Cohen, 2015). Er zijn ook technologieën ontwikkeld bijvoorbeeld op basis van geluid of camerabeelden die automatisch afwijkend gedrag kunnen detecteren en beveiligingsbeambten, bijvoorbeeld degenen die de beelden *real time* bekijken, allerteren (Bouma, 2014; Van Rest, Roelofs & Van Nunen, 2014). Een belangrijk ethisch aspect hierbij is privacy. Op het moment dat mensen op hun werk, tijdens het winkelen, in het openbaar vervoer en in andere publieke of semi-publieke ruimtes worden bekeken dan zou je kunnen stellen dat er geen of nauwelijks privacy meer bestaat. Het idee dat je altijd bekeken zou kunnen worden, leidt tot een zelfdisciplineren van mensen waar Bentham met zijn panopticon¹ in de achttiende eeuw al op anticipeerde

1 Het panopticon is een plan voor een ronde gevangenis waar één bewaker alle gevangenen in hun cel zou kunnen zien, maar de gevangenen de bewaker niet kunnen zien. De (voormalige) koepelgevangenis in Haarlem, Breda en Arnhem zijn hier enigszins op gebaseerd.

(Foucault, 1975; Sandel, 2010). Bovendien is het recht op privacy opgenomen in de Verklaring van de Rechten van de Mens en het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM). De mogelijke inbreuk op privacy van technische of menselijke observatie is een belangrijk ethisch probleem, maar dit is inherent aan elke vorm van observatie en niet specifiek aan het (technologisch) observeren van afwijkend gedrag. Dit zal hier daarom niet centraal staan.

Bij het definiëren en opmerken van afwijkend gedrag in een context kunnen altijd verschillende ethische problemen spelen die hieronder worden toegelicht. Als eerste bestaat er de kans op wat wel wordt genoemd 'discrimination by design'. Vervolgens zou je kunnen claimen dat afwijkend gedrag ook een rol heeft in de maatschappij. Als technologie wordt ontwikkeld in een liberale democratie, dan kan deze technologie worden uitgevoerd naar landen met een veel restrictiever regime, dit leidt tot ethische vragen. De reactie die volgt op opgemerkt afwijkend gedrag kan leiden tot ethische problemen, maar dat hoeft niet. Speciale aandacht moet er zijn voor de vraag of en hoe afwijkend gedrag wordt geregistreerd.

Discrimination by design

Afwijkend gedrag is niet altijd crimineel gedrag. Veel mensen vinden luid schreeuwende jongeren in een winkelcentrum misschien niet prettig, maar zolang er geen strafbare feiten worden gepleegd en het ook niet een regelmatig terugkerend fenomeen is, wordt dit gedrag getolereerd. In dit geval zou je kunnen zeggen dat er fatsoensnormen worden overtreden. Bij een overtreding van fatsoensnormen of onprettig gedrag past volgens een WRR-rapport uit 2003 slechts een gelaten houding of het aanspreken (WRR, 2003, p. 62). Als het spotten van afwijkend gedrag in een context ook gedrag omvat dat 'slechts' fatsoensnormen overtreedt, dan kan dit leiden

tot een overdreven reactie als er na het spotten van het afwijkende gedrag actie wordt ondernomen. Bovendien kan gedrag dat afwijkend is in een bepaalde context het gevolg zijn van andere oorzaken dan een criminele intentie. Op het moment dat geluidsniveau wordt gebruikt om afwijkend gedrag in een winkelcentrum te detecteren, zullen de eerdergenoemde groepen luidruchtige jongeren worden aangemerkt als afwijkend gedrag vertonend, maar dit zal ook gebeuren in het geval van bijvoorbeeld een groep dove en slechthorende mensen die aan het winkelen zijn. Als er met beeldverwerkingstechnieken en camera's op mobiliteit wordt gelet, dan vallen mensen op die dronken zijn, maar ook mensen die misschien veel langzamer lopen of zich aan een rand vast willen houden, bijvoorbeeld mensen met spasmen of Parkinson. In het kort: er is dus afwijkend gedrag dat slechts fatsoensnormen overtreedt – en het is de vraag of je daar handhavend op moet reageren – en er is afwijkend gedrag dat voortkomt uit fysieke dan wel geestelijke beperkingen of problemen. Op zich zou je kunnen zeggen dat het niet uitmaakt dat genoemde groepen extra in de gaten worden gehouden, maar hierbij speelt dat het dan wel steeds dezelfde groepen zijn die extra in de gaten worden gehouden. Er zijn aanwijzingen dat met name in *profiling* gericht op contraterrorisme de vals-positieven, dus mensen die ten onrechte extra aandacht krijgen, uit specifieke groepen komen. Hoewel etnisch profileren niet is toegestaan, zijn het in de Verenigde Staten met name mensen met een Midden-Oosterse of een Zuid-Aziatische achtergrond die worden geconfronteerd met het ten onrechte aangewezen worden als afwijkend dan wel mogelijk gevaarlijk persoon (Guzik, 2009). In profiling, net als in spotten, worden ideeën over mogelijke daders gegenereerd op basis van correlaties tussen eigenschappen of gedragingen. Dit zou kunnen leiden tot niet-discriminatoire profielen gebaseerd op informatie die we hebben en dus juist discriminatie kunnen voorkomen. Helaas

laat de (terrorisbestrijdings)praktijk in de Verenigde Staten zien dat op vliegvelden mensen met een naam of een achtergrond uit het Midden-Oosten of Zuid Azië over het algemeen extra worden gecontroleerd. Guzik spreekt in dit geval over 'discrimination by design': afhankelijk van hoe de profielen worden gecreëerd zullen de vals-positieven disproportioneel uit specifieke groepen komen (Guzik, 2009). Vals-positieven kunnen bij elk type profilering of spotting voorkomen en of dit onrechtvaardig is, hangt mede van de consequenties van het zijn van een vals-positief af. Toch moet dit altijd in ogenschouw worden genomen wanneer er spottingtechnologieën worden ontworpen. Een gerelateerd probleem is de 'confirmation bias', de tendens om op zoek te gaan naar informatie die een vooringenomen hypothese bevestigt. In de Verenigde Staten worden latino's en donkere mensen vaker vervolgd voor het in bezit hebben of gebruiken van marihuana dan blanke mensen, terwijl blanke mensen het net zo vaak gebruiken (Levine, 2010). Het gevaar hiervan is dat bepaalde bevolkingsgroepen/individuen onterecht onder een vergrootglas komen te liggen en als potentiële verdachten worden gezien (Visser, 2013).

Het idee is dat spottingtechnologieën kunnen helpen om bij surveillance niet naar uiterlijkheden of ras te kijken, maar naar het objectiever klinkende gedrag. Wat ontwikkelaars en gebruikers van spottingtechnologieën zich moeten realiseren is dat door het definiëren van afwijkend gedrag er wordt bepaald op welke *mensen* er gelet gaat worden, niet slechts op welk gedrag. Het kan dan zijn dat de mensen waarop gelet wordt steeds dezelfde groepen zijn die bepaalde kenmerken delen, die helemaal niet relevant zijn voor veiligheid, zoals de eerdergenoemde doven en slechthorenden als de spottingtechnologie akoestisch is.

De rol van afwijkend en deviant gedrag in de maatschappij

Volgens sociologen als Durkheim heeft afwijkend gedrag een functie in de maatschappij. Afwijkend gedrag helpt om de normen die in een maatschappij bestaan te bevestigen. Pas door afwijkend gedrag te zien, realiseren wij ons onze sociale normen. Bovendien kan afwijkend gedrag zorgen voor innovatie waarbij er nieuwe gedragspatronen ontstaan en de cultuur verandert (Merton, 1957, p. 182). De Nederlandse kunstenaar Esther Hovers heeft een serie foto's gemaakt genaamd 'False positives' waarin ze afwijkend gedrag gemonteerd laat zien (zie Hovers, 2015). Uit deze gemonteerde foto's blijkt dan weer hoe 'normaal' afwijkend gedrag er eigenlijk uitziet. Dit zou een rol moeten spelen in de bepaling van de reactie op het gespotte afwijkende gedrag. Is dit afwijkende gedrag gedrag waarop gereageerd moet worden, of past hier meer een berusting? Tegelijkertijd met het ontwikkelen en testen van spottingtechnologie moet dus ook worden nagedacht over hoe te reageren op geïdentificeerd afwijkend gedrag.

Export naar andere landen

Afwijkend gedrag is afhankelijk van context, maar ook van cultuur. Technologieën die hier in Nederland zijn ontwikkeld kunnen mogelijk worden gebruikt in andere landen met een heel andere cultuur en andere ideeën over wat normaal gedrag in een context is. Kunnen deze technologieën dan ook daar worden ingezet om afwijkend gedrag, zoals dat daar wordt gedefinieerd, te detecteren? Dit zou bijvoorbeeld kunnen betekenen dat cameratechnologieën worden gebruikt om kledingvoorschriften te handhaven in Iran of om vrouwelijke chauffeurs in Saudi-Arabië² door middel van camera-technologieën te herkennen. Dit betekent dat bedrijven die spottingtechnologieën ontwikkelen zich heel goed moeten realiseren wat er kan gebeuren als ze deze technologieën gaan exporteren. Deze technologieën vallen niet onder het zogenoemde 'Wassenaar Arrangement voor exportcontrole op conventionele wapens en dual use goederen en technologieën' omdat ze niet een dual character hebben (Wassenaar Arrangement, 2015). De afweging of spottingtechnologie mag worden geëxporteerd lijkt dus bij bedrijven zelf te liggen. De vraag naar hoe de technologie kan worden ingezet is dan relevant.

Reactie op afwijkend gedrag

Bij het opmerken van afwijkend gedrag houdt het natuurlijk niet op. Het gedrag wordt gedetecteerd om daarop te reageren. Dit kan op verschillende manieren. Personen die afwijkend gedrag vertonen of hebben vertoond, kunnen daarop worden aangesproken door beveiligingsbeambten. Nu is het aanspreken van mensen geen inbreuk op hun mensenrechten, maar mochten nu steeds dezelfde mensen worden aangesproken dan kan dit in ieder geval op discriminatie gaan lijken en ook kwetsend zijn. Op het moment dat mensen niet slechts aangesproken worden maar bijvoorbeeld staande gehouden worden, gefouilleerd of meegenomen naar een politiebureau, dan zijn de consequenties van 'opgepikt' worden door spotting(technologie) een stuk zwaarder. In deze gevallen is er een inbreuk op de integriteit (bij fouilleren) of de vrijheid (aanhouding en meenemen naar politiebureau) van mensen. Dit maakt ook dat vals-positieven dan een groter ethisch probleem zijn, met name als deze worden veroorzaakt door gedrag dat door de betreffende mensen zelf slecht beïnvloedbaar is.

² In Saudi-Arabië mogen vrouwen geen auto's besturen. Dit staat niet in de wet, maar vrouwen mogen geen rijbewijs halen. De laatste jaren zijn hier regelmatig protesten tegen van vrouwen die autorijden en dat filmen (zie bijvoorbeeld Al Sharif, 2013).

Gegevens opslaan van mensen die afwijkend gedrag hebben vertoond

Een extra ethische vraag betreft de vraag of je de gegevens van mensen die afwijkend gedrag vertoond hebben moet opslaan. Als deze gegevens worden opgeslagen ontstaan er lijsten met mensen die afwijkend gedrag vertoond hebben. Waar worden deze lijsten voor gebruikt? Hoe lang worden de lijsten bewaard? Een heel menselijke reactie is dat als een persoon al een paar keer eerder is opgemerkt, dat dan het idee ontstaat: waar rook is, is vuur. Maar het feit dat iemand afwijkend gedrag in een context vertoont kan ook het gevolg zijn van heel andere dingen dan criminele of terroristische intenties, zoals eerder al vermeld. Afwijkend gedrag is niet altijd relevant met betrekking tot veiligheid. Dit punt wordt belangrijker als deze data over mensen die afwijkend gedrag vertoond hebben in een bepaalde context worden gedeeld over verschillende contexten heen, bijvoorbeeld omdat de organisatie die de beveiliging verzorgt op een station ook de beveiliging bij een winkelcentrum verzorgt. Wat gebeurt er met mensen die in meerdere contexten afwijkend gedrag getoond hebben? Stel dat een persoon regelmatig gedrag vertoont dat geassocieerd wordt met tasjesdieven (Bouma, 2014) maar deze persoon is, ondanks enkele keren aanspreken, nog nooit op heterdaad betrapt en eigenlijk is het dus nog niet duidelijk of hij/zij een tasjesdief is. Staat deze persoon dan geregistreerd als mogelijke tasjesdief?

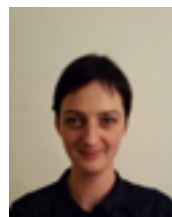
Een manier om al tijdens het ontwerp- en ontwikkeltraject van spottingtechnologieën alle waarden die relevant zijn te adresseren is 'value sensitive design', waarbij naast de technische vragen ook de juridische, sociologische en ethische vragen vanaf het begin in samenhang worden bekeken (Friedman, Kahn & Borning, 2006)). In value sensitive design worden conceptuele analyse, empirische onderzoek en technologisch ontwerp gezamenlijk en iteratief aangepakt. Bij de conceptuele analyse gaat het om een filosofische analyse van de waarden die een rol spelen. Bij het empirisch onderzoek gaat het om de menselijke reacties van gebruikers en anderen op de te ontwerpen technologie of het artefact (Friedman, Kahn & Borning, 2008). Bij spottingtechnologieën zijn in ieder geval de waarden privacy, rechtvaardigheid en rechtmatigheid relevant, maar afhankelijk van de technologie zouden ook andere waarden relevant kunnen zijn. Zo zou binnen het conceptueel onderzoek bijvoorbeeld samen met juristen en ethici bekeken kunnen worden wat een passende reactie is op het ontdekte afwijkende gedrag. Een vraag die bijvoorbeeld moet worden beantwoord is: geldt automatische detectie van gedrag dat mogelijk duidt op zakkenrollen als ernstig bezwaar in juridische zin en mag de politie dan de kleding fouilleren om mogelijke buit te vinden? Ook vragen rondom mogelijke discriminatie by design kunnen en moeten al tijdens de ontwerp-fase worden geadresseerd in conceptueel en empirisch onderzoek.

Referenties

- Al Sharif (2013). Women driving in Saudi Arabia, bekeken 16 feb. 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=qw6F9WJ4Z4w>.
- Bouma (2014). Automatic detection of suspicious behavior of pickpockets with track-based features in a shopping mall, Proc. SPIE Vol. 9253, <http://dx.doi.org/10.1117/12.2066851>.
- Cohen, R. (2015). <https://rancohensdr.wordpress.com/>.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir: Naissance de la Prison*, Parijs: Gallimard.
- Friedman, B., Kahn, P., & Borning, A. (2006). Value Sensitive Design and Information Systems. In: P. Zhang & D. Galetta, *Human Computer Interaction and Management Information Systems: Foundations*, Armonk NY: M.E. Sharpe.
- Friedman, B., Kahn, P.H. & Borning, A. (2008). *Value Sensitive Design and Information Systems*.
- Guzik, K. (2009). Discrimination by design; predictive data mining as security practice in the United States 'War on terrorism', *Surveillance and Society*, 7(1).
- Himma, K.E., & Tavani, H.T. (Ed.). *The Handbook of Information and Computer Ethics*, John Wiley & Sons, Inc.
- Hovers, E. (2015). False Positives, bekeken 4 maart 2016 via <http://www.estherhovers.nl/FP>
- Levine, H.G., Gettman, J.B., Siegel, L. (2010). *Targeting Blacks for Marijuana: Possession Arrests of African Americans in California, 2004-08*. Drug Policy Alliance, LA: June 2010.
- Merton, R. (1957). Continuities in the Theory of Social Structure and Anomie, *Social Theory and Social Structure (revised and enlarged edition)*, New York: The Free Press.
- Sandel, M. (2010). *Justice, What's the right thing to do?* London: Penguin.
- Van der Kleij, R., Van Hemert, D., De Vries, A., & Van Rest, J. (2015). Trends in vroegtijdig signaleren afwijkend gedrag. *Security Management*, 9, 10-15.
- Van der Woude, M., & Van der Leun, J. (2013). De Nederlandse veiligheidscultuur als katalysator voor etnisch profileren? *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit* (3)2, 123-136.
- Van Rest, J., Roelofs, M., & Van Nunen, A. (2014). *Afwijkend gedrag, Maatschappelijk verantwoord waarnemen van gedrag in context van veiligheid*, tweede herziene versie, TNO-rapport TNO-2014-R10987.
- Visser, J. (2013). Predictive policing: bij voorbaat verdacht. Bekeken 16 feb 2016 <http://www.doorbraak.eu/predictive-policing-bij-voorbaat-verdacht/>.
- Wassenaar Arrangement (2015). The Wassenaar Arrangement on export control for conventional arms and dual-use goods and technologies.
- WRR (2003). *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Zuiderveen Borghesius, F.J. (2014). *Improving privacy protection in the area of behavioral targeting*, Amsterdam: UvA-Dare.

Over de auteur

Dr. ir. Anke van Gorp
Hogeschooldocent/onderzoeker
Instituut voor Veiligheid HU en
lectoraat Sociale Veiligheid Informatie-
gestuurd Versterken
Hogeschool Utrecht
anke.vangorp@hu.nl